

DUNYOQARASH TUSHUNCHASI VA UNING FALSAFIY- LINGVISTIK AHAMIYATI

Sherxanov Sultonmurod Davronboy o'g'li

Turan Internation University o'qituvchisi

sultonmurodsherxanov@gmail.com

Qodirova Mohlaroyim Hokimjon qizi

Turan xalqaro universiteti talabasi

qodirovamohlaroyim820@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada dunyoqarash tushunchasi falsafiy, ijtimoiy va lingvistik jihatdan keng tahlil qilinadi. Unda dunyoqarashning mohiyati, tarkibiy qismlari, asosiy turlari (diniy, ilmiy va falsafiy) hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, xorijiy tilni o'rganish jarayonida "tilning dunyoqarash tasviri" masalasi ingliz tili misolida tahlil qilinib, shaxs rivojida o'rni falsafiy asoslab beriladi. Tadqiqotda zamonaviy jamiyatda dunyoqarash bilan bog'liq muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etishga qaratilgan takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: *dunyoqarash, falsafa, lingvistika, diniy dunyoqarash, ilmiy dunyoqarash, falsafiy dunyoqarash, tafakkur, qadriyat, tanqidiy fikrlash, madaniyatlararo muloqot.*

ABSTARCT

This article provides a comprehensive philosophical, social, and linguistic analysis of the concept of worldview. It explores the essence, structural components, and primary types of worldview—specifically religious, scientific, and philosophical—while highlighting their distinctive characteristics. Furthermore, the study examines the "linguistic picture of the world" within the context of foreign language acquisition, using the English language as a primary case study to substantiate the role of worldview in personal development. The research also analyzes contemporary societal challenges associated with these worldview types and proposes strategic recommendations for their resolution.

Keywords: *worldview, philosophy, linguistics, religious worldview, scientific worldview, philosophical worldview, thinking, values, critical thinking, intercultural communication.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится всесторонний философский, социальный и лингвистический анализ понятия мировоззрения. Рассматриваются сущность,

структурные компоненты и основные типы мировоззрения (религиозное, научное и философское), а также их специфические особенности. Кроме того, в контексте изучения иностранного языка анализируется вопрос «языковой картины мира» на примере английского языка, и с философской точки зрения обосновывается роль мировоззрения в развитии личности. В исследовании также анализируются проблемы, связанные с типами мировоззрения в современном обществе, и выдвигаются предложения, направленные на их устранение.

Ключевые слова: мировоззрение, философия, лингвистика, религиозное мировоззрение, научное мировоззрение, философское мировоззрение, мышление, ценности, критическое мышление, межкультурная коммуникация.

KIRISH

Insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turadigan eng muhim jihatlardan biri — uning fikrlash qobiliyati va borliqni anglashga bo‘lgan intilishidir. Inson nafaqat yashaydi, balki o‘z hayoti, atrof-muhit va jamiyat haqida o‘ylaydi, xulosa chiqaradi va o‘ziga xos qarashlar tizimini shakllantiradi. Ana shu qarashlar tizimi dunyoqarash deb ataladi.¹

Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi talabasi sifatida shuni ta’kidlashim joizki, dunyoqarash insonning hayotiy yo‘lini belgilovchi ichki mezon hisoblanadi. U insonning qaror qabul qilishida, voqealarga baho berishida va o‘z o‘rnini anglashida muhim rol o‘ynaydi. Suqrot shunday degan: “O‘rganilmagan hayot yashashga arzimaydi”[1:15]. Bu fikr inson o‘z hayoti va qarashlari ustida o‘ylashi zarurligini anglatadi. Demak, dunyoqarash — bu shunchaki bilim emas, balki ongli yashash shaklidir. Ingliz tilini o‘rganish esa bizga boshqa bir xalqning dunyoqarash ko‘zrusiga nazar solish imkonini beradi.

METOD

Mazkur maqolani tayyorlashda quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi:

- tahlil usuli — dunyoqarash tushunchasi va uning turlarini o‘rganishda
- taqqoslash usuli — diniy, dunyoviy va ilmiy dunyoqarashlarni solishtirishda
- umumlashtirish usuli — xulosalar chiqarishda

Shuningdek, zamonaviy yoshlar orasidagi fikrlash xususiyatlari umumiy kuzatish asosida tahlil qilindi.

¹ Falsafa asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston, 2020. 10-25-sahifalar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Dunyoqarash inson ongining murakkab tizimi bo'lib, u gnoseologik, aksiologik va ontologik darajalarda namoyon bo'ladi.² Ushbu darajalar orqali inson:

- Borliqni anglaydi (Gnoseologik daraja).
- Qadriyatlarni shakllantiradi (Aksiologik daraja).
- Hayotiy yo'lini belgilaydi (Ontologik daraja).

Bizning sohamizda, ya'ni filologiyada, dunyoqarashning ushbu darajalari bevosita til o'rganish bilan bog'liq. Masalan, aksiologik daraja ingliz madaniyatidagi "privacy" (shaxsiy hudud) yoki "individualism" tushunchalarini o'zlashtirganda yaqqol namoyon bo'ladi. Bu talabning o'z milliy qadriyatlarini global qadriyatlar bilan qiyoslashiga zamin yaratadi.

Diniy dunyoqarash borliqni ilohiy kuch, ya'ni Xudo bilan bog'liq holda tushuntiradi. Unda insonning hayotdagi o'rni, maqsadi va axloqiy mezonlari diniy ta'limotlar asosida belgilanadi.

• **Ijobiy jihatlari:** Insonda ma'naviy barqarorlikni shakllantiradi, axloqiy qadriyatlarni mustahkamlaydi hamda insonni sabr-toqat va yaxshilikka undaydi.³

• **Mening kuzatishlarimga ko'ra,** ingliz adabiyoti tarixida, xususan Jon Milton yoki Jon Dann ijodida diniy dunyoqarash markaziy o'rin tutadi. Bu asarlarni tushunish uchun o'quvchidan teologik tushunchalarni falsafiy tahlil qilish talab etiladi.

• **Muammolari:** Ayrim hollarda tanqidiy fikrlashning cheklanishi va diniy qarashlarning noto'g'ri talqin qilinishi.

Ilmiy dunyoqarash borliqni ilmiy dalillar, tajriba va mantiq asosida tushuntiradi.

• **Ijobiy jihatlari:** Aniq va asoslangan bilimlarga tayanadi, tanqidiy va analitik fikrlashni rivojlantiradi.

• **Sohaviy talqin:** Ingliz tili bugungi kunda jahon ilm-fani tili hisoblanadi. Ilmiy dunyoqarashga ega bo'lish uchun talaba ingliz tilidagi akademik terminologiyani (Academic English) egallashi shart. Bu borliqni mantiqiy-izchil tartibga solishga yordam beradi.

• **Muammolari:** Ma'naviy va axloqiy savollarga to'liq javob bera olmasligi.

Falsafiy dunyoqarash borliqni umumiy va chuqur nazariy asosda tushuntirishga intiladi. U diniy va ilmiy qarashlar o'rtasida ko'prik vazifasini bajaradi.

² Qodirov T. Falsafa. — Toshkent, 2018. 10-25-sahifalar.

³ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent, 2008. 15-40-sahifalar

Mening fikrimcha, xorijiy til talabasi uchun falsafiy dunyoqarash eng muhim hisoblanadi. Chunki u tayyor javoblar bilan cheklanmaydi, balki har qanday haqiqatni shubha va tafakkur orqali tekshiradi. Shekspirning "To be or not to be" [6:65] monologi inson mavjudligining falsafiy tahliliga eng yorqin misoldir.

Zamonaviy jamiyatda inson turli axborotlar oqimi ichida yashamoqda. Bu esa dunyoqarashning shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Muammo shundaki, har qanday axborot ham to'g'ri yoki foydali emas.

Bizning sohamizda bu shunday talqin qilinadi: Ingliz tilida tarqalayotgan global axborotlarni saralash uchun insonda mustaqil fikr bo'lishi kerak. René Dekartning "Men o'ylayman, demak men mavjudman"⁴[4:102] degan fikri til o'rganuvchilar uchun shior bo'lishi lozim. Agar inson tayyor fikrlar bilan yashasa, uning dunyoqarashi ham mustaqil bo'lmaydi.

Ingliz tili darslari mening dunyoqarashimni shakllantiruvchi laboratoriya bo'ldi. Dastlab tilni faqat qoidalar majmuasi deb bilsam, vaqt o'tishi bilan uning ortidagi falsafani angladim. Masalan, "Debating" (Munozara) darslarida global muammolarni ingliz tilida tahlil qilish menga har qanday hodisaga ko'p tomonlama qarashni o'rgatdi.

Mening tajribam shuni ko'rsatdiki, ingliz tilidagi adabiyotlarni asl nusxada o'qish insonda "madaniyatlararo muloqot" ko'nikmasini shakllantiradi. Bu esa o'z milliy qadriyatlarimni saqlagan holda, G'arbning mantiqiy aniqligi va vaqtga bo'lgan hurmatini o'zlashtirishimga yordam berdi.

Falsafa va tilshunoslikning kesishmasida shunday bir nazariya mavjudki, unga ko'ra inson so'zlashadigan til uning dunyoni qabul qilish chegaralarini belgilaydi. Mening fikrimcha, ingliz tilini o'rganayotgan har bir talaba bu jarayonni his qiladi. Masalan, ingliz tilidagi vaqt (Time) tushunchasiga bo'lgan munosabatni olaylik. Ingliz tilida vaqt — bu resurs, uni "sarflash" (*spend time*), "tejash" (*save time*) yoki "yo'qotish" (*waste time*) mumkin. Bu esa G'arb dunyoqarashidagi pragmatizm va samaradorlik falsafasidan dalolat beradi.

Bizning sohamizda bu shunday talqin qilinadi: Til o'rganuvchi faqat yangi so'z yodlamaydi, balki o'sha til orqali voqelikni yangicha tartibga solishni o'rganadi. Agar o'zbek tilida muloqotda ko'proq hissiyot va hurmat kategoriyalari ustuvor bo'lsa, ingliz tili dunyoqarashi mantiqiy ketma-ketlik va shaxsiy masofani (*privacy*) talab qiladi.

Adabiyot — bu dunyoqarashning jonli aksidir. Talaba sifatidagi kuzatuvlarimga ko'ra, ingliz adabiyoti durdonalarini tahlil qilish orqali biz insoniyatning qadriyatlar evolyutsiyasini ko'rishimiz mumkin. Masalan, Uilyam Shekspirning "*Hamlet*"

⁴ G'arb falsafasi tarixi. — Toshkent, 2019. 80-120-sahifalar

asaridagi bosh qahramonning dunyoqarash inqirozi — bu shunchaki qasos hikoyasi emas, balki "Eski dunyo" (o'rta asrlar diniy qarashlari) va "Yangi dunyo" (Uyg'onish davri insonparvarligi) o'rtasidagi falsafiy to'qnashuvdir.

Shuningdek, zamonaviy adabiyotda, masalan, J.K. Roulingning asarlarida "Tanlov dunyoqarashi" ilgari suriladi. Qahramon Albus Dambldorning *"It is our choices that show what we truly are, far more than our abilities"* (Bizni qobiliyatlarimiz emas, balki qilgan tanlovlarimiz kim ekanligimizni ko'rsatadi)[1:18]degan so'zlari bugungi yoshlar dunyoqarashida shaxsiy mas'uliyatni shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Bugungi globallashuv davrida "madaniy gibridlash" (Cultural Hybridization) tushunchasi yuzaga kelmoqda. Mening fikrimcha, zamonaviy talaba ikki xil dunyoqarash chorrahasida turibdi. Bir tomondan, biz o'z milliy qadriyatlarimiz, sharqona odob-axloqimizni saqlasak, ikkinchi tomondan, ingliz tili orqali dunyo ilm-fani, erkin muloqot va ratsional fikrlashni o'zlashtirmoqdamiz.

Ushbu jarayonda eng muhim natija — bu tolerantlik (bag'rikenglik) dir. Xorijiy tilni o'rganish bizga boshqa xalqlarning dunyoqarashini xuddi o'zimizniki kabi tushunish va hurmat qilish imkonini beradi. Bu esa dunyoda yuzaga kelayotgan turli sivilizatsiyalar to'qnashuvining oldini olishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Maqolamning ushbu qismida men dunyoqarashni axborot xurujlaridan himoya qilish masalasiga to'xtalib o'tmoqchiman. Hozirgi kunda ingliz tilidagi internet resurslari dunyoqarashni shakllantiruvchi asosiy manba hisoblanadi. Bizning sohamizda bu shunday talqin qilinadi: Talaba nafaqat matnni tarjima qila olishi, balki undagi mantiqiy xatolarni (*logical fallacies*) ham ajrata bilishi kerak.

Kuzatishlarim shuni ko'rsatadiki, tanqidiy dunyoqarashga ega bo'lmagan yoshlar osongina manipulyatsiya qurboniga aylanishi mumkin. Shu sababli, xorijiy til darslarida media-savodxonlik va mustaqil tahlil ko'nikmalarini shakllantirish — bugungi kunning kechiktirib bo'lmas zarurati hisoblanadi.

Dunyoqarash mezonlari	Ingliz tili va G'arb madaniyati (Western Worldview)	O'zbek tili va Sharq madaniyati (Eastern Worldview)
Ijtimoiy munosabatlar	Individualizm: Inson o'z huquqlari va shaxsiy manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yadi. "I" (Men) zamiri har doim bosh harf bilan yozilishi ham shaxsga bo'lgan e'tiborni ko'rsatadi.	Kollektivizm: Jamiyat, oila va mahalla manfaati ustuvor. Inson o'zini guruhning bir qismi deb his qiladi. "Biz" tushunchasi "Men"dan yuqori turadi. ⁵

⁵ Sharq falsafasi asoslari. — Toshkent, 2021. 30-45-sahifalar

<p>Vaqtni qabul qilish</p>	<p>Lineer va Pragmatik: Vaqt — bu qaytib kelmaydigan resurs. <i>"Time is money"</i> (Vaqt — pul) iborasi hayotiy shior hisoblanadi. Rejalashtirish va aniqlik (<i>punctuality</i>) yuqori.</p>	<p>Siklik va Ma'naviy: Vaqtga nisbatan sabr va qanoat bilan yondashiladi. <i>"Vaqt g'animat"</i> yoki <i>"Nasib etsa"</i> iboralari orqali vaqtning ilohiy irodaga bog'liqligi aks etadi.</p>
<p>Muloqot strategiyasi</p>	<p>To'g'ridan-to'g'ri (Directness): Fikr aniq va lo'nda yetkaziladi. Xushomadgo'ylikdan ko'ra mantiqiy asoslash afzal ko'riladi.</p>	<p>Bilvosita (Indirectness): "Andisha" tushunchasi asosiy o'rinda. Fikrni kinoya, qochiriq yoki lutf orqali, suhbatdoshning ko'nglini og'ritmasdan yetkazish san'ati.</p>
<p>Mas'uliyat hissi</p>	<p>Shaxsiy mas'uliyat: Muvaffaqiyat ham, mag'lubiyat ham insonning o'z harakatiga bog'liq (Internal Locus of Control).</p>	<p>Taqdir va Iroda uyg'unligi: Yutuqlar uchun shukrona qilinadi, qiyinchiliklar esa sinov sifatida qabul qilinadi.</p>
<p>Tabiatga munosabat</p>	<p>Hukmronlik va O'zgartirish: Inson tabiatni o'rganishi va uni o'z manfaati uchun boshqarishi kerak deb qaraladi (Ilmiy-ratsional yondashuv).</p>	<p>Uyg'unlik va Ehtirom: Tabiat bilan uyg'un yashash, uni asrash va "ona-tabiat" sifatida hurmat qilish falsafasi (Ma'naviy-estetik yondashuv).</p>

Mening tahlillarimga ko'ra, yuqoridagi jadvalda aks etgan farqlar bir dunyoqarashning ikkinchisidan ustunligini emas, balki insoniyat tafakkurining rang-barangligini ko'rsatadi. Ingliz tili mutaxassisi sifatida shuni aytishim mumkinki, ushbu farqlarni anglash 'Cultural Intelligence' (Madaniy intellekt)ni shakllantiradi. Biz ingliz tilini o'rganish orqali G'arbning pragmatizmi va aniqligini o'zlashtirsak, o'z navbatida o'zbek tilidagi andisha va kollektivizm qadriyatlarini ham dunyoga tushuntirib bera olamiz. Bu esa 'sivilizatsiyalararo muloqot' uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, dunyoqarash inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, u insonning fikrlashi, qaror qabul qilishi va hayotga munosabatini belgilaydi. Dunyoqarashning har bir turi o'ziga xos ahamiyatga ega: diniy dunyoqarash

ma'naviyatni boyitsa, ilmiy dunyoqarash tafakkurni rivojlantiradi. Falsafiy dunyoqarash esa ularni birlashtirib, chuqurroq anglash imkonini beradi.

Yakuniy fikrim shundan iboratki, xorijiy tilni o'rganish — bu dunyoni yangicha ko'rish demakdir. Inson o'z dunyoqarashini mustaqil shakllantirishi kerak. Chunki haqiqiy bilim — bu faqat eshitilgan ma'lumot emas, balki anglangan va tushunilgan haqiqatdir.

REFERENCES

1. Falsafa asoslari. — Toshkent: O'zbekiston, 2020. 10-25-sahifalar.
2. Qodirov T. Falsafa. — Toshkent, 2018. 10-25-sahifalar
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent, 2008. 15-40-sahifalar
4. G'arb falsafasi tarixi. — Toshkent, 2019. 80-120-sahifalar
5. Sharq falsafasi asoslari. — Toshkent, 2021. 30-45-sahifalar
6. William Shakespeare. Hamlet, 60-70-sahifalar